

TAHT VE EĞLENCE SAHNELİ ANADOLU ŞAMDANLARI

Lütfiye GÖKTAŞ KAYA*

I.GİRİŞ

İslam dünyasının hanedanlar tarafından yönetilmeye başlandığı Emevi döneminden itibaren, daha güçlü olmak isteyen yöneticiler politik yönetim ile din önderliğini birleştirmeye çalışmışlardır. Bu iki unsur zaman içinde hükümdar simgesi¹ üzerinde birleşmiştir.

Emevi döneminde bölgede daha önceden varolan kültürlerin etkisiyle sanatın her alanında olduğu gibi özellikle süsleme programında ve hükümdar ikonografisinde Sasanî, Roma ve Bizans etkileri ile karşılaşmaktadır. Abbasi döneminden itibaren idari merkezin daha doğuya kaymasıyla birlikte halifelerin yaşayışlarında ve saray protokolünde İran ve Orta Asya etkileri hâkim olmaya başlamıştır.²

İslam sanatında 10.yüzyıldan itibaren hükümdar tasvirlerinde belirli bir kalıp oluşmaya başlamıştır. Orta Asya hükümdar tasvirleri şeklindeki bu kalıbın en erken örneği halife el-Muktedir (908-932) adına basılan altın bir parada görülmektedir.³ Bu ikonografik kalıp öncelikle dönemin maden ve seramik eşyaları üstünde kullanılmış, sonra minyatürlü el yazmalarına kadar yaygın bir kullanım alanına sahip olmuştur. 12. ve 13.yüzyıl Selçuklu eserleri üstünde ise sıklıkla yer almıştır.

Hükümdar ikonografisinin temelini oluşturan taht sahnelerinde en önemli eleman hükümdar figürüdür. Sonra sırasıyla taht ya da taht yerine kullanılan alçak bir seki, minder, taç, kadeh, mendil, aslan, kuş, ejder ya da efsanevi yaratıklar gelmektedir.

Bir taht sahnesinde merkezde tahtında ya da yerde bağdaş kurarak oturan hükümdar figürü yer alır. Hükümdar genellikle cepheden ya da ¾ profilden gösterilir. Bir el göğüs hizasında bir kadeh tutar. Diğer kol aşağı doğru uzanır. Bu elde kimi zaman bir mendil vardır. Bazı örneklerde hükümdarın yanında maiyeti, müzisyenler ya

* Yard. Doç. Dr. Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi

¹ Hükümdar simgesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ç. Sarıkartal, "Ortaçağ İslam Dünyasında Hükümdar İmgesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacettepe Üniversitesi, 1996.

² K. Otto-Dorn, *Kunst des Islam*, Baden-Baden, 1964, s.28; J.P. Roux, *Etudes d' Iconographie Islamique Quelques Objets Numineux des Turcs et des Mongols*, Association Pour le Developpement des Etudes Turques, Paris, Leuven, 1982, s93

³ K.Otto-Dorn, *ay. es.*, s. 76, fig. 27.

da çeşitli hayvanlar bulunur. Kimi zaman hükümdar güç göstergesi olarak iki yanında bulunan hayvanları birer elleriyle tutar.

Bağdaş kurarak oturan hükümdar simgesinin Orta Asya ile bağlantısının kurulduğu ve figürün hükümdar olduğunun göstergesinin bağdaş kurmak olduğunu belirten kaynaklar olduğu gibi⁴, bağdaş kurarak oturan hükümdar figürünün Orta Asya kökenli olduğunu kabul etmekle birlikte, hükümdarlık göstergesinin bağdaş kurmaktan çok, hükümdarın elinde tuttuğu kadeh olduğunu belirten kaynaklar da vardır.⁵ Roux (1982)'a göre, müzisyenler, şölen sofrasında bulunanlar ve kadınlar da bağdaş kurarak oturabilmektedir.

Ancak Orta Asya geleneğinde şölenlerde hükümdarın, maiyetinin ve diğer katılımcıların oturuları belirli kurallar çerçevesindedir. Hükümdar ortada, maiyeti simetrik olarak iki yanında ve belirli bir protokole göre oturur. Oturuş biçimi statü göstergesidir. Kutad Kubilig'de de hizmetlilerin kesinlikle bağdaş kurarak oturmamaları gerektiği yazmaktadır.⁶

Türklerde iki diz üzerine oturmak yaygın bir gelenektir. Bu bir saygı ifadesidir. Bir Uygur yazmasında da çalgı aleti çalan ve okuyan müzisyenlerin dizleri üzerine çökerek oturduğu görülmektedir.⁷ Türklerde bir başka saygı göstergesi ise, yüzün tahtta oturan kişiye karşı çevrilmesidir.

İslam maden sanatında taht sahneli örnekler ile ilk olarak erken İslam döneminde karşılaşılmaktadır.⁸ St. Petersburg Hermitage Müzesi'nde bulunan gümüş bir tabak üstünde, bağdaş kurarak oturan, sol elini kalçasına dayamış, sağ elinde bir asa tutan hükümdar figürü görülmektedir.⁹

İslam sanatında taht sahneli kimi örneklerde hükümdarın yanında iki, kimi örneklerde ise daha fazla maiyet figürü bulunmaktadır. St. Petersburg Hermitage Müzesi'nde bulunan 12. yüzyıla İran'a ait gümüş tabak iki maiyeti ile tasvir edilen hükümdar tasvirine örnek olarak verilebilir.¹⁰ Hükümdarın ikiden fazla maiyeti ile tasvir

⁴ E. Esin, "Bağdaş Çökmek: Türk Töresinde İki Oturma Şeklinin Kadim İkonografisi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, III, 1969-1970, s.131-242.

⁵ J.P. Roux, *ay. es.*

⁶ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, (Çev.R. Rahmeti Arat), II, Ankara, 1991, s. 298.

⁷ N. Atasoy, "Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme", *Sanat Tarihi Yıllığı*, IV, 1970-1971, res. 4.

⁸ O. Grabar, "An Introduction to the Art of Sasanian Silver", *Sasanian Silver*, 1967, 46-71.

⁹ Ü. Erginsoy, *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*, İstanbul, 1978, res. 2.

¹⁰ O. Grabar, *ay. mak.*, res. 16.

Taht ve Eğlence Sahneli Anadolu Şamdanları

edildiği örnekler ise, Victoria ve Albert Müzesi'nde bulunan, 13. yüzyıl başlarında Irak'ta yapılan sırsız keramik¹¹ ve 1218-19 tarihlerinde Musul'da hazırlanan *Kitab-ül Agani*'nin takdim sayfası minyatüründeki Bedreddin Lulu ve saray mensupları tasviridir.¹²

Bu çalışmada Anadolu maden sanatı örneklerinden olan ve 13.-14. yüzyıllara tarihlenen şamdanlar üstündeki taht ve eğlence sahneleri ele alınarak, sahneler konu, kompozisyon, üslup, kullanılan bazı nesnelere ve kıyafet biçimleri açısından değerlendirilmiştir.

II.ESER BÖLÜMLERİNE GÖRE SAHNE TANIMLAMASI

Çalışmada 25 şamdan üstünde taht ve eğlence sahnesi belirlenmiştir. Örneklerden iki tanesi sadece taht sahnesi içerirken, diğer yirmi iki örnekte taht ve eğlence sahnesi bir arada verilmiştir. Bir örnekte ise gövde bölümünde gezegen-burç sahneleri arasında bir tane taht sahnesi yer almaktadır. İlk iki örnekteki taht sahnesi gövde bölümünde yer alırken, diğer örneklerde, birlikte işlenen taht ve eğlence sahneleri eserlerin farklı bölümlerinde yer almaktadır. Bu nedenle öncelikle şamdanlar mumluk, boyun, omuz, gövde ve kaide olmak üzere beş bölüme ayrılmış, çalışma bu bölümler esas alınarak yapılmıştır. Ancak kaide bölümlerinde bu türden sahneler yoktur. Her bölüm altında o grubun örneklerine ait açıklamalar yer almıştır. Öncelikle bölümlerdeki sahneler tek tek verilmiş, daha sonra topluca değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

II.1.MUMLUK BÖLÜMLERİNE GÖRE SAHNELER

Çalışılan şamdanların 5 tanesinin mumluk bölümünde taht ve eğlence sahnesi yer almaktadır. Bunlar T.İ.E.M. 109, T.İ.E.M. 114, V.A.M.547-1899, Es-Said 8 ve Bologna 897 numaralı şamdanlardır.

II.1.1.T.İ.E.M.109 nolu şamdan

Birbirini takip eden iki saç örgüsü motifli şeritle başlayan mumluğun ortadaki geniş bölümünde, üç güneş motifi arasında üç eğlence sahnesi betimlenmiştir. (Res. 1). Birbirinden farklı olan sahneler şu şekildedir:

1. Bağdaş kurarak karşılıklı oturan iki figür. Figürlerden birinin elinde kadeh vardır. Diğeri şişeden içki doldurmaktadır.

2. Birisi bağdaş kurarak oturan elinde kadeh tutan, diğeri onun karşısında oturan ve def çalan iki figür.

¹¹ N. Atasoy, *ay. mak.*, s. 114, res. 4-5.

¹² R. Ettinghausen, "Turkish Elements on Silver Objects of the Seljuk Period of Iran", *First International Congress of Turkish Art*, 1962, s. 65.

3. Karşılıklı olan figürlerin içinde bulunduğu hareketler yıpranmadan dolayı tanımlanamamaktadır.

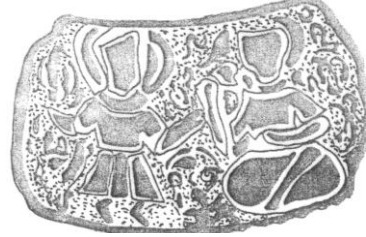
II.1.2.T.İ.E.M.114 nolu şamdan

Şamdanın mumluk bölümünde üç güneş motifi arasında üç taht sahnesi betimlenmiştir. (Res. 2). Dilimli madalyonlar içinde yer alan ve ikişer figürden oluşan sahneler şu şekildedir:

1. Sağda, çapraz ayaklı bir tabure üzerinde oturan, elinde muhtemelen kadeh tutan bir figür ile karşısında, ayakta duran ve sağ elinde kılıç tutan figür (Şek. 1).

2. Sağda, bağdaş kurarak oturan, sağ elinde tuttuğu kadehi ağzına doğru götürürken betimlenen bir figür ile solda, ayakta duran sağ elinde bir kılıç tutan figür (Şek. 2).

3. Sağda, bağdaş kurarak oturan bir figür ile karşısında, ayakta duran elinde tuttuğu tanımlanamayan ancak muhtemelen kılıç olan figür (Şek. 3).

Şek. 1. T.İ.E.M. 114 nolu şamdan.
Mumluk bölümündeki 1. sahne
çizimi.

Şek. 2. T.İ.E.M. 114 nolu şamdan.
Mumluk bölümündeki 2. sahne çizimi.

Şek. 3. T.İ.E.M. 114 nolu şamdan.
Mumluk bölümündeki 3. sahne çizimi.

II.1.3.V.A.M.547.1899 nolu şamdan

Şamdanın mumluk bölümünde dilimli dört madalyon içinde taht sahneleri tasvir edilmiştir.¹³ Sahneler şu şekildedir:

1. Bir taht üzerinde bağdaş kurarak oturan, sağ elindeki kadehi ağzına götürürken, sol elini dizi üzerine koymuş olan figür. Figürün sağında içinde meyveler olan bir kase bulunmaktadır.

2. Taht üzerinde bağdaş kurarak, birinci figüre dönmüş şekilde oturan, elinde bademe benzer bir obje tutan figür.

3. İkinci figüre dönmüş şekilde oturan, elinde yine bademe benzer bir obje tutan figür.

II.1.4.Es-Said 8 nolu şamdan

Mumlukta, içinde güneş motifi olan üç madalyon arasında müzik aleti çalan ve içki içen ikişer figür tasvir edilmiştir.¹⁴ (Res. 3). Figürler bağdaş kurarak oturmaktadır. Başlar halelidir. Elde tutulan kadeh uzun ve üçgen şeklindedir.

II.1.5.Bologna 897 nolu şamdan

Mumlukta, damla şeklindeki altı madalyon içinde içki içen ve müzik aleti çalan figürler tasvir edilmiştir.¹⁵ İkili gruplar halinde düzenlenen madalyonlar birbirinden altıgenlerle ayrılmıştır.

II.1.2.BOYUN BÖLÜMLERİNE GÖRE SAHNELER

Çalışılan şamdanların 4 tanesinin boyun bölümünde taht ve eğlence sahnesi ile karşılaşılacaktır. Bunlar T.İ.E.M. 112, V.A.M.M.28-1946, Ankara 5538 ve V.A.M. 711- 1910 numaralı şamdanlardır.

¹³ A.S. Melikian-Chirvani, *Victoria and Albert Museum Catalogue: Islamic Metalwork from the Iranian World 8-18th Centuries*, London, 1982, s. 360-363.

¹⁴ J. Allan, *Islamic Metalwork The Nuhad Es-Said Collection*, London, 1982, s. 62-65.

¹⁵ D.S. Rice, "The Seasons and the Labors of the Months in Islamic Art", *Ars Orientalis*, I, 1954, 14-39, pl. 11 ve 12; E. Atıl, "Two Il. Hanid Candlesticks at the University of Michigan", *Kunst des Orients*, VIII/1-2, 1972, s. 14, fig. 12.

II.2.1.T.İ.E.M. 112 nolu şamdan

Şamdanın iki kesik meyandır motifli şeritle sınırlandırılan boyun bölümünde dilimli dört madalyon içinde taht ve eğlence sahneleri betimlenmiştir. Madalyonlar birbirine dört sivastika motifi ile bağlanmıştır. Madalyon içlerinde tek figürlerin oluşturduğu sahnelerde kadeh görülebilse de, kakmaların tamamen dökülmesi ve eserin yıpranmasından dolayı sahnelerin tamamı tanımlanamamaktadır.

II.2.2.V.A.M. M.28-1946 nolu şamdan

Kesik meyandır motifi ile sınırlandırılan silindirik boyunda sekiz yapraklı çiçek rozetleri arasında üç grup halinde taht ve eğlence sahneleri tasvir edilmiştir.¹⁶ Sahneler şu şekildedir:

1. Sağda, bağdaş kurarak oturan, elinde uzun, üçgen bir kadeh tutan haleli figür. Solda, bağdaş kurarak oturan, ney çalan haleli figür.
2. Sağda, bağdaş kurarak oturan, elinde kadeh tutan figür. Solda, ney çalan figür.
3. Solda, bağdaş kurarak oturan, saç bağından kadın olduğu anlaşılan, elini önündeki dikdörtgen bir tepsiye uzatan figür. Sağda, elini ağzına götüren figür. İki figür arasında bir vazod bulunmaktadır.

II.2.3.Ankara 5538 nolu şamdan

İki kesik meyandır motifi ile sınırlandırılan silindirik boyunda, sekiz yapraklı dört çiçek rozeti arasında üç sahne yer almaktadır. Sahneler şu şekildedir:

1. Soldaki kadın olan ve ayakta durarak el ele tutuşan iki figür.
2. Solda kollarını bağlamış şekilde ayakta duran kadın figürü ile sağda ayakta duran ve sağ elinde kadeh tutan figür.
3. Solda ayakta duran kadın figürü ile sağda çapraz ayaklı bir taburede oturan figür. Figürler kadeh tokuştururken gösterilmiştir.

II.2.4.V.A.M.711-1910 nolu şamdan

İki kesik meyandır motifi ile sınırlandırılan silindirik boyunda dört bölüm halinde taht ve eğlence sahneleri betimlenmiştir.¹⁷ Birbirinden altı kollu sivastika motifleri ile ayrılan sahneler şu şekildedir:

¹⁶ D.S. Rice, *ay. mak.*, s. 14-15; A.S. Melikian-Chirvani, *ay. mak.*, s. 363-364.

¹⁷ D.S. Rice, *ay. mak.*, s. 14-15; A.S. Melikian-Chirvani, *ay. mak.*, s. 358-360.

Taht ve Eğlence Sahneli Anadolu Şamdanları

1. Solda bağdaş kurarak oturan, elinde kadeh tutan figür ile sağda, dizleri üzerine oturarak def çalan, kolu bileğine kadar uzanan bir elbise giyen kadın figürü (Res. 4).

2. Ney çalan kadın figürü.

3. İkinci sahneye benzer şekilde çalgı aleti çalan figür.

4. Karşılıklı oturarak eğlenen iki figür.

II.3.OMUZ BÖLÜMLERİNE GÖRE SAHNELER

Çalışılan şamdanların 4 tanesinin omuz bölümünde taht ve eğlence sahnesi ile karşılaşılmaktadır. Bunlar, T.İ.E.M. 109, T.İ.E.M. 114, Sadberk Hanım İ.23-3626 ve Es-Said 8 numaralı şamdanlardır.

II.3.1.T.İ.E.M.109 nolu şamdan

Farklı iki şekilde düzenlenen omuzda içte geniş, dışta ise dar bir kuşak bulunmaktadır. Geniş kuşakta, dört güneş motifi arasına dört eğlence sahnesi yerleştirilmiştir. Her bir sahnede bağdaş kurarak oturan dört figür vardır. Figürler, içki içerken ve çalgı çalarken gösterilmiştir (Res. 1). Sahneleri şu şekildedir:

1. Soldan sağa doğru, bağdaş kurarak oturan ve ellerinde kadeh tutan iki figür. Üçüncü figür, tek dizi üzerine oturmuş ve def çalmaktadır. Dördüncüsü, bağdaş kurarak oturan ve elinde kadeh tutan figür.

2. Soldan sağa doğru birincisi, dizlerini karnına çekerek oturan figür. İkinci ve dördüncü figürlerin ellerinde kadeh vardır. Üçüncü figür def çalmaktadır (Res. 5, Şek. 4).

3. Bağdaş kurarak oturan dört figür. Soldan sağa doğru birinci ve dördüncü figürlerin elinde kadeh bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü figürlerin ellerinde tuttıkları tanımlanamamaktadır (Şek. 5).

4. Soldan sağa doğru, bir, iki ve dördüncüsü bağdaş kurarak oturan ve ellerinde kadeh tutan figürler. Üçüncü figür tek dizi üzerine oturmakta ve def çalmaktadır.

Şek. 4. T.İ.E.M. 109 nolu şamdan.
Omuz bölümündeki 2. sahne çizimi.

Şek. 5. T.İ.E.M. 109 nolu şamdan.
Omuz bölümündeki 3. sahne
çizimi.

II.3.2.T.İ.E.M.114 nolu şamdan

Farklı iki şekilde düzenlenen omuzda içteki geniş bölümde güneş motifi arasında dört taht ve eğlence sahnesi tasvir edilmiştir (Res. 2). İkişer figürden oluşan ve dilimli madalyonlar içine alınan sahneler şu şekildedir:

1. Solda, bağdaş kurarak oturan, sağ elinde şişe, sol elinde kadeh tutan figür ile sağda, dizleri üzerinde oturan figür.
2. Sağda, çapraz ayaklı bir tabure üzerinde oturan, sağ elinde kadeh tutan figür ile karşısında, dizleri üzerine oturan, sağ elinde şişe tutan figür (Şek. 6).
3. Solda, bağdaş kurarak oturan, elinde muhtemelen kadeh tutan bir figür ile karşısında, dizleri üzerine oturan iki elini yukarı doğru kaldıran kadın figürü (Şek. 7).
4. Solda, bağdaş kurarak oturan figür ile karşısında, dizleri üzerine oturmuş şekilde def çalan kadın figürü (Şek. 8).

Şek. 6. T.İ.E.M. 114 nolu şamdan. Omuz bölümündeki 2. sahne çizimi.

Şek. 7. T.İ.E.M. 114 nolu şamdan. Omuz bölümündeki 3. sahne çizimi.

Şek. 8. T.İ.E.M. 114 nolu şamdan. Omuz bölümündeki 4. sahne çizimi.

II.3.3.Sadberk Hanım İ.23-3626 nolu şamdan

Farklı iki bölümden oluşan omuz kısmında, içteki geniş kuşakta dört tane altı yapraklı çiçek rozeti arasında eğlence sahneleri tasvir edilmiştir. Sahneler karşılıklı oturan ikişer figürden oluşmaktadır.

II.3.4.Es-said 8 nolu şamdan

Omuz kısmında, içlerinde güneş motifi olan üç madalyon ile taht sahnelerinin betimlendiği üç madalyon bulunmaktadır.¹⁸ (Res. 3). Sahneler bir taht üzerinde oturan tek figürlerden oluşmaktadır. Kompozisyon ve figür işlenişi üç madalyonda da aynıdır. Tek farklılık iki sahnede tahtın yanına birer içki şişesi yerleştirilmişken, üçüncü sahnede çapraz ayaklı bir kasede meyveler olmasıdır.

II.4.GÖVDE BÖLÜMLERİNE GÖRE SAHNELER

Çalışılan şamdanlardan 23 tanesinin gövde bölümünde taht ve eğlence sahnesi ile karşılaşılmaktadır. Bunlar Konya 388 ve 389, Sadberk Hanım İ.22-3625, T.İ.E.M. 108, 109 ve 114, Michigan 1965/1.183, Bursa 636 ve 637, Ankara 5538 ve 5539, Es-Said 7 ve 8, Keir 133, 134, 135 ve 136, V.A.M.547-1899, 548-1899, 711-1910, M.35-1923, M.28-1946 ve Bologna 897 numaralı şamdanlardır.

II.4.1. Konya 388 nolu şamdan

Şamdanın gövde bölümünde iki saç örgüsü motifli ince şerit arasında yuvarlak formulu, alt ve üstleri düğümlü altı madalyon yer almaktadır. Madalyonlar içinde birbirinin tekrarı olan taht sahneleri betimlenmiştir (Res. 6).

Altı sahnede de tahtta bağdaş kurarak oturan, yuvarlak yüzlü bir figür sağ elinde uzun, üçgen şeklinde bir kadeh tutmaktadır. Sol el belde tutulmuştur. Figürün iki yanında bahar çiçekleri bulunmaktadır.

II.4.2. Konya 389 nolu şamdan

Gövde bölümünde yuvarlak düğümlü madalyonlar içinde yer alan dört sahneden bir tanesi taht sahnesidir. Burada, doğrudan bitkisel zemin üzerine bağdaş kurarak oturan, sol elinde uzun, üçgen bir kadeh tutan, sağ eli göğsünde duran cepheden bir figür bulunmaktadır. Başta üç dilimli bir tac vardır (Res. 7, Şek. 9).

II.4.3. Sadberk Hanım İ.22.3625 nolu şamdan

Gövdede üç tane dilimli yuvarlak madalyon içinde taht sahnesi betimlenmiştir. Birbirinin aynı olan sahnelerde, yerde serili bir kilim ya da minder üzerinde bağdaş

¹⁸ J. Allan, *ay. es.*, s. 62-65.

kurarak oturan, sol ellerinde kadeh tutarken¹⁹, sağ elleri diz üzerinde duran figürler yer almaktadır.

Şek. 9. Konya 389 nolu şamdan. Gövde bölümündeki 1. sahne çizimi.

Şek. 10. T.İ.E.M. 108 nolu şamdan. Gövde bölümündeki 3. sahne çizimi.

I.4.4.T.İ.E.M. 108 nolu şamdan

Şamdanın gövdesinde saç örgüsü motifli iki ince şerit arasında kalan geniş kuşakta bir bitkisel, bir figürlü şeklinde birbirini izleyen on tane yuvarlak madalyon vardır. Beş figürlü madalyonda içki ve eğlence sahneleri betimlenmiştir (Res. 8). Sahneler şu şekildedir:

1. Bağdaş kurarak, belden yukarısı sağa dönük şekilde oturan, sağ elinde kadeh tutan figür (Res. 9).
2. Bağdaş kurarak, sağa dönük şekilde oturan def çalan figür.
3. Bağdaş kurarak sağa dönük şekilde oturan ud çalan figür. Sahnede sağda uzun üçgen bir kadeh vardır (Res. 10, Şek. 10).

¹⁹ F. Bodur, *Türk Maden Sanatı*, İstanbul 1987, s. 95’de madalyonlar içindeki figürlerin ellerinde balık tuttuğunu belirterek, figürleri Şubat ayı sembolü olarak nitelendirmiştir. Ancak figürlerin ellerinde tuttıkları birer kadehtir ve sahneler taht sahnesidir.

Taht ve Eğlence Sahneli Anadolu Şamdanları

4. Bağdaş kurarak oturan, elinde tuttuğu belli olmayan figür. Figürün sol tarafında üstte uzun, üçgen şeklinde bir kadeh ve ayaklı bir kase bulunmaktadır.

5. Ayakta, kolları açık şekilde oynayan figür.

II.4.5.T.İ.E.M. 109 nolu şamdan

Gövdede, üç büyük, üç küçük yuvarlak madalyon yer almaktadır (Res. 1). Küçük madalyonlarda betimlenen taht ve eğlence sahneleri şu şekildedir:

1. Yatay bir seki üzerinde bağdaş kurarak oturan iki figür. Soldaki elinde kadeh tutan bir figür, sağdaki beline kadar inen saçları ve baş örtüsü ile bir kadın figürü. Omuzunda bir pelerin olan kadın elindeki kaptan sıvı boşaltır şekilde gösterilmiştir (Şek. 11).

2. Soldaki dizleri üzerine oturan ve def çalan kadın figürü. Baş örtüsü beline kadar inmektedir. Karşısında çapraz ayaklı bir tabure üzerinde oturan ve sağ elinde kadeh tutan figür (Şek. 12).

Şek. 11. T. İ.E.M. 109 nolu şamdan. Gövde bölümündeki 1. sahne çizimi.

Şek. 12. T.İ.E.M. 109 nolu şamdan. Gövde bölümündeki 2. sahne çizimi.

3. Bir seki üzerinde karşılıklı oturan iki figür. Soldaki beline kadar inen baş örtüsü ve omzundaki pelerini ile bir kadın figürü. Bağdaş kurarak oturan ve sağ elinde kadeh tutan kadın sol elini yerdeki tepsiye uzatmış durumdadır. Karşısında bağdaş kurarak oturan ve sol elinde kadeh tutan sağ elini ağzına götüren figürü. İki figür arasında asılı kandile benzeyen bir obje bulunmaktadır (Res. 1, Şek. 13).

II.4.6.T.İ.E.M. 114 nolu şamdan

Gövdede dört yuvarlak büyük madalyon ve dört küçük madalyon bulunmaktadır. Küçük madalyonlarda tek figürlerden oluşan farklı sahneler vardır (Res. 2). Sahneler şu şekildedir:

1. Çapraz ayaklı bir taburede sola dönük oturan, sol elinde kadeh, sağ elinde bir şişe tutan figür.
2. Bir tahtta bağdaş kurarak oturan, sağ elinde şişe, sol elinde kadeh tutan figür (Şek. 14).
3. Tahtta bağdaş kurarak oturan, elinde bir kap ya da çalgı aleti tutan figür. Sahnede üstte bir kadeh bulunmaktadır.
4. Bir tahtta dizleri üzerinde oturan, def olabilecek bir nesne tutan kadın figürü. Figürün saç bağı beline kadar inmektedir.

Şek. 13. T.İ.E.M. 109 nolu şamdan. Gövde bölümündeki 3. sahne çizimi

Şek. 14. T.İ.E.M. 114 nolu şamdan. Gövde bölümündeki 2. sahne çizimi.

II.4.7. Michigan 1965.1.183 nolu şamdan

Gövdenin en geniş bölümü olan orta bölüme yuvarlak beş büyük ve dilimli beş küçük madalyon yerleştirilmiştir Bunlar ardışık olarak birbirini izlemektedir. Alt ve üst taraflarına birer sekiz yapraklı çiçek rozeti yerleştirilen büyük madalyonlarda taht ve

Taht ve Eğlence Sahneli Anadolu Şamdanları

eğlence sahneleri betimlenmiştir.²⁰ Karşılıklı duran iki figürden oluşan sahneler şu şekildedir:

1. Sağda, çapraz ayaklı bir tabure üzerinde, başı sağa dönük şekilde oturarak, elinde tuttuğu bir kuşu besleyen figür ile karşısında, ayakta duran, sağ elinde şişe tutan, sol eliyle ilk figüre kadeh uzatan figür. İki figürün de başı halelidir.

2. Sağda çapraz ayaklı bir tabure üzerinde oturan, sağ elinde uzun, üçgen şeklinde kadeh, sol elinde mendil tutan figür ile karşısında, ayakta duran, elinde kaz ya da ördeğe benzer büyük bir kuş tutan figür. Başları haleli olan iki figürün arasına bir şişe yerleştirilmiştir.

3. Yatay şekilde bir seki üzerinde bağdaş kurarak oturan iki figür. Solda, beline inen baş örtüsü ile kadın figürü elindeki kaptan bir kadehi doldururken gösterilmiştir. Başları haleli olan iki figür arasına bir şişe yerleştirilmiştir.

4. Yatay bir seki üzerinde bağdaş kurarak oturan oturan iki figür. Figürlerden sağdaki, sağ elinde kadeh tutarken, sol elini ağzına doğru götürmüştür. Soldaki, beline kadar baş örtüsü ile bir kadın figürü. Sağ elinde kadeh tutan kadın, sol elini iki figür önündeki dikdörtgen bir tepsiye uzatmıştır. Figürlerin arasında asılı bir kandil durmaktadır.

5. Düzenleme açısından 1. ve 2. madalyonlarla benzerlik gösteren madalyonda, solda düz ayaklı bir taburede oturan figür, sol elinde kadeh, sağ elinde bir baston tutmaktadır. Sağda ayakta duran figür ise, sağ elinde şişe, sol elinde asa olabilecek bir obje taşımaktadır.

II.4.8.Bursa 636 nolu şamdan²¹

Şamdanın gövdesinin orta bölümünde, yuvarlak dört madalyon içinde eğlence sahneleri tasvir edilmiştir. Sahneler şu şekildedir:

1. Dizleri üzerinde karşılıklı oturan, sağdaki def, soldaki ud çalan iki figür.

2. Dizleri üzerinde karşılıklı oturan, solda kollarını havaya kaldırmış, sağda elinde bir kap olabilecek obje tutan iki figür. Sahnede iki figür arasında bir kadeh bulunmaktadır (Res. 11).

3. Dizleri üzerinde karşılıklı oturan, soldaki elinde kadeh tutan, sağda elindeki bir kaptan sıvı döken figür.

²⁰ E. Atıl, ay. mak., s. 1-33, fig. 1 ve 2; P.P. Soucek, *Islamic Art from the University of Michigan Collections*, Ann Arbor, 1978, s. 39-41.

²¹ E. Atıl, ay. mak., s. 7-8'de 613 envanter numaralı şamdan şu an müzede 636 envanter numarasıyla kayıtlıdır.

4. Solda dizleri üzerinde oturan ve def çalan, sağda ayakta kolları açık ve iki elinde birer mendil tutar şekilde oynayan iki figür (Res. 12).

II.4.9.Bursa 637 nolu şamdan

Gövde de birbirine dört kufi yazı parçası ile bağlanan dört yuvarlak madalyon içinde taht ve eğlence sahneleri betimlenmiştir (Res. 13). Sahneler şu şekildedir:

1. Yerde serili bir örtü ya da minder üzerinde bağdaş kurarak oturan, sol elinde kadeh tutan figür. Figürün iki yanında uzun saplar etrafındaki yapraklardan oluşan bitkiler bulunmaktadır (Res. 13).

2. Yerde serili bir örtü ya da minder üzerinde sağa dönük şekilde oturan ney çalan kadın figürü. Figürün iki yanında bitkiler vardır (Res. 14).

3. Birinci madalyonun aynısı (Res. 13).

4. Yerde serili bir örtü ya da minder üzerinde sağa dönük şekilde oturarak def çalan kadın figürü. Figürün iki yanında bitkiler bulunmaktadır (Şek. 15).

Şek. 15. Bursa 637 nolu şamdan.
Gövde bölümündeki 4. sahne
cizimi.

II.4.10. Ankara 5538 nolu şamdan

Gövdede üç farklı kuşaktan oluşmaktadır. Üstteki dar kuşakta, sekiz yapraklı sekiz çiçek rozeti arasında ikili gruplar halinde on altı tane dilimli madalyon vardır. Madalyonlarda bağdaş kurarak oturan, ellerinde kadeh ve yuvarlak objeler tutan figürler betimlenmiştir. Alttaki bölümde aynı şekilde eğlence sahneleri vardır.

II.4.11. Ankara 5539 nolu şamdan

Gövdede yer alan dilimli yuvarlak üç madalyon içinde sırt sırta vererek başlarını birbirlerine çevirmiş köpek ya da kurt benzeri iki hayvan bulunmaktadır. Madalyonların aralarında kalan kısımlarda üzerli figür grupları halinde taht sahneleri betimlenmiştir. Sahneler şu şekildedir:

1. Ortada bağdaş kurarak, hafif sağa dönük şekilde oturan, sağ elinde uzun, üçgen bir kadeh tutan figür. Solda, ayakta duran, sol elinde kadeh tutan figür. Sağda, elinde içinde meyveler olan ayaklı bir kase tutan figür.
2. Bir taht üzerinde bağdaş kurarak oturan, sağ elinde kadeh tutan figür. İki yanında ayakta duran iki figür. Bunlardan sağdaki sağ elinde kadeh tutmaktadır.
3. Ortada bir taht üzerinde bağdaş kurarak oturan, sol elinde kadeh, sağ elinde yuvarlak bir obje tutan figür. İki yanında, sağdaki elinde kadeh tutan iki figür.

II.4.12. Es-Said 7 nolu şamdan

Eserin gövdesinde yer alan altı küçük madalyonda eğlence sahneleri betimlenmiştir.²² Bunlardan beşinde oturur şekilde çalgı aleti çalan ve içki içen figürler vardır. Figürler başlarındaki tacları ile erkektir. Altıncı madalyonda ise ayakta duran bir figür bulunmaktadır. Figür elinde balık tutmakta ve arkasındaki örgülü uzun saçlarından kadın olduğu anlaşılmaktadır. Bu figürün Şubat ya da Mart ayı sembolü ya da bir su falcısı olduğu düşünülmektedir.

II.4.13. Es-Said 8 nolu şamdan

Eserin gövdesi düzenleme açısından üç farklı biçimdedir. Bunlardan ortadaki geniş bölümde dilimli üç madalyon vardır. Madalyonların içinde taht sahneleri yer almaktadır.²³ (Res. 3). Üç sahnede de, ortada bağdaş kurarak oturan, sağ elinde uzun, üçgen biçimli bir kadeh tutan figürler vardır. Tahtın altında altı tane yuvarlak objenin yan yana dizilmesiyle oluşturulan bir sıra, onun altında başları aşağıya çevrilmiş iki kuş

²² G. Migeon, *Exposition des Arts Musulmans au Musée des Arts Décoratifs 1903 Katalogu*, Paris, 1903, pl. 17; D.S. Rice, ay. mak., s. 14; A. Welch, *Collection of Islamic Art. Prince Sadruddin Aga Han*. Geneva, New York, 1972, no. 15; J. Allan, ay. es., s. 58-61.

²³ J. Allan, ay. es., s. 62-65.

figürü vardır. İki yanda ayakta duran iki figür ile kompozisyon tamamlanmıştır. Başlar halelidir.

II.4.14.Keir 133 nolu şamdan

Gövdede iki bilezik arasında kalan geniş bölüme yuvarlak ve dilimli dört madalyon yerleştirilmiştir. İçlerinde taht ve eğlence sahneleri²⁴ betimlenen madalyonlardaki sahneler şu şekildedir:

1. Yerde serili bir kilim ya da minder üzerinde bağdaş kurarak oturan, sağ elinde uzun, üçgen bir kadeh tutan figür. Figürün sol eli sol diz üzerine konulmuştur. Tepelikli bir başlık giyen figürün başının etrafında hale vardır. Figürün iki yanında birer dal betimlemesi yer almaktadır.

2. Sola dönük şekilde oturarak ellerini alkışlama hareketi içinde bulunan figür.
3. Birinci madalyonun aynısı.
4. Sola dönük şekilde oturarak ud ya da tambur çalan figür.

II.4.15.Keir 134 nolu şamdan

Farklı iki düzenlemeye sahip olan gövdenin geniş bölümünde oval ve dilimli sekiz madalyon bulunmaktadır. Bu madalyonlardan dört tanesi figürlü bezemeye sahipken, bunlardan sadece bir tanesi eğlence sahnesidir. Burada oturarak çeng çalan bir figür yer almaktadır.²⁵

II.4.16.Keir 135 nolu şamdan

Farklı üç şekilde düzenlenen gövdede altta, altı yapraklı çiçek rozetleri arasında oturan figürler yer almaktadır. Üstteki bölümde, sekiz yapraklı çiçek rozetleriyle birbirinden ayrılan müzisyenler bulunmaktadır.²⁶

II.4.17.Keir 136 nolu şamdan

Düzenleme açısından üç şekilde ele alınan gövdede, ortadaki geniş bölüme dilimli üç yuvarlak madalyon yerleştirilmiştir. İçlerinde eğlence sahneleri²⁷ betimlenen madalyonlar şu şekildedir:

1. Yanında bir kadeh bulunan, sağa dönük şekilde çeng çalan figür.

²⁴ G. Fehervari, *Islamic Metalwork of the Eight to the Fifteenth Century in Keir Collection*, London, 1976, s. 111, pl. 44.

²⁵ *Exposition d'Art Musulman 1947*: 22, no. 80; G. Fehervari, *ay. es.*, s. 111-112, pl. 45.

²⁶ G. Fehervari, *ay. es.*, s. 112, pl. 45b.

²⁷ G. Fehervari, *ay. es.*, s. 112-113, pl. 45c.

Taht ve Eğlence Sahneli Anadolu Şamdanları

2. Sola dönük şekilde ud ya da tambur çalan figür.
3. Sağa dönük şekilde ney çalan figür.

II.4.18.V.A.M.547-1899 nolu şamdan

Gövde bölümünün ortasında bir friz şeklinde düzenlenen taht ve eğlence sahneleri yer almaktadır.²⁸ Sahneler şu şekildedir:

1. Sağda, dikdörtgen şeklinde bir taht üzerinde bağdaş kurarak oturan, sağ elinde kadeh tutan başı haleli figür. Karşısında, ayakta duran, elinde ördek ya da kaz olabilecek büyük bir kuş tutan haleli kadın figürü.
2. Bağdaş kurarak oturan, elinde kadeh tutan figür. Sahnede yerde bir şişe bulunmaktadır.
3. Ortada bağdaş kurarak oturan bir figür. İki yanında, ney ve kanun çalan iki figür.

II.4.19.V.A.M.548-1899 nolu şamdan

Gövdede iki saç örgüsü motifi ile sınırlandırılan geniş kuşakta, düğümlü sekiz madalyon yer almaktadır. Bunlardan dört madalyonda, taht ve eğlence sahneleri tasvir edilmiştir.²⁹ Sahneler şu şekildedir:

1. Bağdaş kurarak oturan, sol elinde kadeh tutan, sağ eli dizi üzerinde duran figür.
2. Bağdaş kurarak oturan, ney çalan figür.
3. Profilden gösterilen, dizleri üzerine oturarak kanun çalan figür.
4. Ayakta, oynayan eden kadın figürü.

II.4.20.V.A.M.711-1910 nolu şamdan

Gövde bölümünde üst üste ikişerli olarak yerleştirilen, dört grup halindeki küçük madalyonlarda taht ve eğlence sahnesi yer almaktadır.³⁰ Sahneler şu şekildedir:

- 1a. Üstte, bağdaş kurarak oturan sağ elinde kadeh tutan bir figür. Sol elini kalçası üzerinde tutan figürün başında türbana benzer bir başlık vardır.
- b. Altta, bağdaş kurarak oturan, ney çalan figür.

²⁸ D.S. Rice, *ay. mak.*, s. 14-15; A.S. Melikian-Chirvani, *ay. es.*, s. 360-363.

²⁹ D.S. Rice, *ay. mak.*, s. 14-15; A.S. Melikian-Chirvani, *ay. es.*, s. 365-367.

³⁰ D.S. Rice, *ay. mak.*, s. 14-15; A.S. Melikian-Chirvani, *ay. es.*, s. 358-360.

Lütfiye Göktaş Kaya

2a. Üstte, bağdaş kurarak oturan tambur çalan figür.

b. Altta, bağdaş kurarak oturan, sağ elinde kadeh tutarken, sol elini kalçasına dayayan figür.

3a. Üstte, profilden gösterilen neye benzeyen bir müzik aleti çalan figür.

b. Altta, ayakta, sağa doğru yürürken gösterilen, sağ elinde kadeh sol elinde şişe tutan figür.

4a. Üstte, sağa doğru yürüyen, sağ elinde şişe, yukarıya doğru kaldırdığı sol elinde kadeh tutan figür.

b. Bağdaş kurarak oturan tambur çalan figür.

II.4.21.V.A.M.M.35-1923 nolu şamdan

Gövdede iki saç örgüsü motifi ile sınırlandırılan geniş bölümde yuvarlak dört büyük ve dört küçük madalyon bulunmaktadır. Madalyonlar birbirine sekiz yapraklı çiçek rozetleri ile bağlanmıştır. Bu madalyonlardan büyük olanlarda taht ve eğlence sahneleri tasvir edilmiştir.³¹ Sahneler şu şekildedir:

1. Bağdaş kurarak oturan, sağ elinde kadeh tutan figür.

2. Ney çalan figür.

3. Kanun çalan figür.

4. Oynayan figür.

II.4.22.V.A.M.M.28-1946 nolu şamdan

Şamdanın gövde bölümünde üç kuşak vardır. Kuşaklar birbirinden saç örgüsü motifi ile ayrılmıştır. Ortadaki geniş kuşakta, yuvarlak ve dilimli üç madalyon ve aralarında üç sahne bulunmaktadır.³²

Madalyon aralarındaki her üç sahnede, ayakta, el ele tutuşarak oynayan figürler bulunmaktadır.

II.4.23.Bologna 897 nolu şamdan

Gövdenin üstteki yatay kuşağında birbirlerine altı kollu sivastika motifi ile bağlanan dilimli on iki madalyon bulunmaktadır. Bu madalyonlardan üç tanesinde eğlence sahnesi yer almaktadır.³³

³¹ D.S. Rice, *ay. mak.*, s. 14-15; A.S. Melikian-Chirvani, *ay. es.*, s. 367-369.

³² D.S. Rice, *ay. mak.*, s. 14-15; A.S. Melikian-Chirvani, *ay. es.*, s. 363-365.

III.DEĞERLENDİRME

III.1.Kompozisyon ve üslup değerlendirmesi

Şamdanlar üstünde tasvir edilen taht ve eğlence sahneleri incelendiğinde, Konya 388 ve Sadberk Hanım İ.22-3625 numaralı eserlerin gövde kısımlarında tek başına taht sahnelerinin betimlendiği görülmektedir. Konya'da doğrudan bitkisel bezemeli zemin üzerine bağdaş kurarak oturan, elinde uzun, üçgen şeklinde kadeh tutan hükümdar kompozisyonu altı madalyonda, Sadberk Hanım'da ise üç madalyonda tekrarlanmıştır. Kompozisyon ve elde tutulan kadeh biçimleri aynı olmakla birlikte buradaki bir farklılık hükümdarın kilim ya da minder olabilecek bir nesne üzerine oturmasıdır. Bu şekildeki bir nesne üzerinde oturma Bursa 637 ve Keir 133 numaralı şamdanlarda da görülmektedir. Sözü edilen şamdanlardaki figür üslubu ve başlık biçimleri 14. yüzyıl İlhanlı dönemi özellikleri göstermektedir.

Tahtta oturan ve elinde kadeh tutan hükümdar kompozisyonu bazı örneklerde eğlence sahneleri ile birlikte işlenmiştir. T.İ.E.M. 108'de gövde üzerindeki beş madalyondan 1. sinde, bağdaş kurarak oturan, sağ elinde kadeh tutan hükümdar tasviri yer alırken, 2. ve 3. madalyonlarda def ve ud çalan müzisyenler bulunmaktadır. 5. madalyonda yer alan ayakta oynayan figür ile V.A.M. 548-1899 ve 35-1923'ün 4. madalyonlarındaki oynayan kadın figürleri konu açısından benzerlik göstermektedir. V.A.M. şamdanlarının ikisi konu ve üslup açısından birbiri ile benzerdir. İkisinde de, gövde üstünde dört madalyon vardır. 1. madalyonlar, bağdaş kurarak oturan, ellerinde kadeh tutan hükümdar figürüdür. 2. ve 3. madalyonlarda, ney ve kanun çalan müzisyen figürleri yer almaktadır. Keir 133 nolu şamdanın gövdesindeki dört madalyondan 1. ve 3. madalyonlarda, yerde serili bir kilim ya da minder üzerinde bağdaş kurarak oturan, elinde kadeh tutan hükümdar figürleri, 4. madalyonda ise ud çalan müzisyen figürü tasvir edilmiştir. Eserin 2. madalyonundaki alkışlama hareketi yapan figür ise ilginçtir ve incelenen grup içindeki tek örnektir. Ayrıca V.A.M.M.28-1946 gövde bölümündeki üç sahnede ayakta el ele tutuşarak oynayan figürler eğlence sahnelerindeki bu kalıbın diğer bir örneğini oluşturmaktadır.

V.A.M.711-1910 numaralı şamdanın boyun bölümünde yer alan dört sahneden soldan sağa doğru 1. si, bağdaş kurarak oturan ve elinde kadeh tutan hükümdar ile karşısında dizleri üzerine oturarak def çalan kadın müzisyen figürlerinden oluşmaktadır. 2. ve 3. sahnelerde ise ney çalan tek müzisyen figürleri yer almaktadır. Şamdanın gövdesindeki eğlence sahneleri düzenleme açısından farklılık göstermektedir. Burada üst üste yerleştirilen ikişer madalyon halinde dört grup vardır. Madalyonlarda içki içen ve müzik aleti çalan tek müzisyen figürleri tasvir edilmiştir. Bu grubun benzer bir örneği V.A.M.547-1899'dur. Şamdanın mumluk bölümündeki sahnelerden 1. sinde, taht üzerinde bağdaş kurarak oturan, elinde kadeh tutan hükümdar figürü vardır.

³³ D.S. Rice, *ay. mak.*, s. 14-39, pl. 11 ve 12; E. Atıl, *ay. mak.*, s. 14, fig.12.

Lütfiye Gökteş Kaya

İncelenen sahnelerin bazılarında tek başına müzisyen figürleri bulunmaktadır. Keir 136 nolu şamdanın gövdesindeki üç madalyonda çeng, ud ve ney çalan müzisyenler vardır. Es-Said 7 nolu şamdanın gövdesindeki altı küçük madalyonda yer alan eğlence sahneleri oturarak çalgı çalan müzisyen ve içki içenlerden oluşmaktadır. Keir 134 nolu şamdanın gövde bölümündeki 4. madalyonda ise çeng çalan müzisyen figürü yer almaktadır.

T.İ.E.M. 109 ve 114 ile Bursa 636 numaralı şamdanlar işlenen konu, düzenleme ve üslup açısından büyük benzerlik göstermektedir. Bu grubun en yakın örneği Michigan 1965/1.183 numaralı şamdandır. T.İ.E.M. 109 numaralı şamdanda mumluk ve gövdede yer alan madalyonlardaki sahneler ile Michigan şamdanındaki sahneler aynıdır.

109 numaralı şamdanda, gövdedeki küçük madalyonlardan 1. sinde, bir seki üzerinde bağdaş kurarak oturan iki figür tasvir edilmiştir. Bunlardan soldaki, elindeki kadehi ile bir hükümdar, sağdaki baş örtüsü ve omzundaki pelerini ile bir kadın hizmetli figürüdür. Elde tutulan kaplar da dahil kompozisyon şekli Bursa' nın 2. madalyonu ve Michigan'ın 3. madalyonu ile aynıdır. Ancak tek farklılık, Michigan madalyonunda iki figür arasındaki içki şişesinin 109'da yer almaması, 636'da ise bir kadeh olmasıdır.

T.İ.E.M. 109'un gövdesindeki küçük madalyonlardan 3. sünde karşılıklı oturan hükümdar ve kadın hizmetli figürü tasvir edilmiştir. Hükümdar elini ağzına götürürken, kadın yerde duran dikdörtgen şeklinde bir tepsiye uzanırken gösterilmiştir. Sahne Michigan'ın 4. madalyonu ve V.A.M.M.28-1946'nın boyun bölümündeki 3. madalyonla aynıdır. T.İ.E.M. 109 ve Michigan şamdanında figürler arasında duran asılı kandil motifi de benzerliklerdendir. V.A.M. örneğinde ise iki figür arasında bu defa bir vazo bulunmaktadır. T.İ.E.M. şamdanının 2. madalyonunda betimlenen def çalan kadın ve karşısında, çapraz ayaklı taburede oturan, elinde kadeh tutan hükümdar kompozisyonu Michigan şamdanındaki 1. ve 2. madalyonlarla benzerlik göstermektedir.

Bursa 636 numaralı şamdanda gövde üstünde yer alan 3. madalyonda, dizleri üzerinde oturan karşılıklı iki figür tasvir edilmiştir. Bunlardan soldaki, elinde kadeh tutan bir hükümdar, sağdaki ise elindeki bir kaptan sıvı dökerken gösterilen hizmetli figürüdür. Sahne Michigan şamdanındaki 3. madalyonla benzerlik göstermektedir.

T.İ.E.M. 114 numaralı şamdanın mumluk bölümündeki içki içen iki figür tasviri ile omuzdaki madalyonlar Michigan şamdanıyla aynıdır. T.İ.E.M. şamdanında 1. madalyonda, çapraz ayaklı bir tabure üzerinde oturan, muhtemelen elinde kadeh tutan hükümdara, karşısında ayakta duran ve elinde kılıç tutan muhafız figürü eşlik etmektedir. Sahne Michigan şamdanı 3. madalyonla aynıdır. Tek farklılık, Michigan şamdanında hükümdarın karşısında muhafız yerine, elindeki kaptan kadeh dolduran kadın hizmetli figürü yer almış olmasıdır.

Taht ve Eğlence Sahneli Anadolu Şamdanları

T.İ.E.M. 114 numaralı şamdanın mumluk ve gövde bölümleri ile, Ankara 5538'in boyun, Es-Said 8'in omuz ve T.İ.E.M. 109 ile Michigan'ın gövde bölümlerindeki sahnelerde karşılaşılan çapraz ayaklı tabureler dikkat çekicidir. İki ya da üç ayaklı düz tabureler aylara özgü etkinliklerin konu edildiği şamdanlarda, Ocak tasvirlerinde görülmektedir. Ancak taht sahnelerinin tasvir edildiği aynı dönem maden eserlerde yaygın değildir. 13.-14. yüzyıl maden eserlerinde figürlerin oturduğu nesne ya gösterilmemiş ya da taht olabilecek bir seki kullanılmıştır. Michigan şamdanında hem tabure hem de seki vardır.

Çapraz ayaklı taburelerde oturan figürler ile Reşideddin'in *Cami at Tevarih*'indeki minyatürlerde de karşılaşılmaktadır. Reşidiye'de bir taburede oturan, hizmetli figürüyle birlikte tasvir edilen sahneler yoktur. Ancak düz ya da çapraz ayaklı taburelerde oturan figürler bulunmaktadır.³⁴ Şamdanlarda bu sahnelere içki şişesi eklenmiştir.

III.2.Karşılaşılan nesne ve kıyafet değerlendirmesi

Taht ve eğlence sahnelerinde hükümdar figüründen sonra gelen önemli eleman tahttır. Ardından kadeh ve tac gelir. Bu bölümde taht, kadeh, tac ve kıyafet elemanlarına ve biçimlerine dair değerlendirme yapılacaktır. Kompozisyonlarda karşılaşılan tüm bu unsurlar genel olarak ele alındığında büyük bir benzerlik göstermektedir. Ortaklıkların fazla olması tekrara yol açacağından, bölümde tek tek örneklerle girilmemiştir.

Taht, hükümdarın toplumdaki diğer kişilerden daha üst konumda olduğuna işaret eder. Bu sadece İslam dünyasına değil, tüm kültürlere özgü bir özelliktir. İslam sanatındaki tahtlar incelendiğinde bunların Sasani, Roma ve Bizans sanatındaki tahtlardan daha alçak ve sade olduğu dikkat çekmektedir.³⁵ İncelenen şamdanlarda kimi sahnelerde bir taht yer alırken (Konya 388, Ankara 5539, Es-Said 8, V.A.M.547-1899), kimi zaman taht yerine kullanılan alçak bir seki (T.İ.E.M. 109), kimi sahnelerde çapraz ayaklı bir tabure (T.İ.E.M. 114, Michigan), kimi zaman da yerde bir minder, kilim ve örtü (Sadberk Hanım İ.22-3625, Bursa 637) bulunmaktadır. Kimi sahnelerde ise bunlar yer almaksızın doğrudan yerde bağdaş kurularak oturulmuştur (T.İ.E.M. 108, 109, Konya 389).

Hükümdar simgesinin diğer bir ögesi olan kadeh İslam tasvir sanatında dar ve uzundur. Sasani kadehleri enli ve geniş ağızlı olmalarıyla İslam örneklerinden ayrılmaktadır. Bu farklılık Süleyman'ın kasesi denilen Sasani kralı I.Hüsrev'in kadehinin üstünde yer alan hükümdar tasvirinde açıkça görülmektedir.³⁶ İncelenen

³⁴ E. Atıl, *ay. mak.*, s. 9-10, fig. 7.

³⁵ J.P. Roux, *ay. es.*, s. 98.

³⁶ J.P. Roux, *ay. es.*, res. 15.

şamdanlarda tüm kadehler üçgen, dar ve uzun biçimleri ile hem birbirleri hem de Türk ve İslam sanatındaki kadeh motifi ile benzerlik göstermektedir.

Hükümdar simgesinin öğelerinden olan tac erken İslam döneminde üç dilimlidir. Sonraları tacın yerini kimi zaman sarık almıştır. Kültigin'in başını simgeleyen heykelde ve Karluklara ait bir gümüş tabakta hükümdarın başında tac görülmektedir. Örneklerin bazılarında hükümdarın başında çevresi kürklerle çevrilmiş bir başlık vardır. Bu başlık Baer (1981: 13-19) tarafından Selçuklularla ilişkilendirilmiştir.

İncelenen şamdanlarda başlıklar genel olarak iki grupta toplanabilir. Bunlardan biri yuvarlak olanlardır (T.İ.E.M. 108, 109, 114, Ankara 5538, 5539, Bursa 636, Sadberk Hanım İ.22-3625, Michigan, Es-Said 8, V.A.M. 547-1899, 711-1910, M.28-1946). İkinci grubu ise ön kısmı yüksek, kenarları sivrilerek yanlara doğru uzanan börk tipi başlıklar oluşturmaktadır (Konya 388, 389, Bursa 637, Sadberk Hanım İ.22- 3625, Es-Said 7, Keir 133). Es-Said 7 nolu şamdanda bu gruba ait farklı başlık biçimlerini bir arada bulmak mümkündür.

Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat-it Türk*'te 11. yüzyılın ikinci yarısında Selçuklu ve diğer Türk çevrelerinde kullanılan kıyafetler hakkında bilgi vermektedir.³⁷ Selçuklu öncesi Türk kıyafetlerinde başlıkların çok çeşitli olduğu görülür ki, bunların büyük kısmı yüksek tiptedir. Ön tarafı yüksek, etrafına kürk geçirilmiş börkler Uygur mani rahiplerinin başlıklarını hatırlatır.³⁸ Ayrıca Selçukluların eserlerinde hükümdarın başında börk ve sarıktan başka, İran'dan alınmış olan taca da rastlanır.

Taht ve eğlence sahnelerindeki başlık biçimleri Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu dönemi eserleri ile de benzerlik göstermektedir. 1187'de Sava'da yapılmış olan sır üstü tabakta³⁹ hükümdar ve karşısında oturan, yanında ayakta duran saray mensupları gösterilmiştir. Saray mensuplarının başında tepesine doğru daralan yüksek başlıklar vardır. Hükümdar ise, ön kısmı yukarı doğru kalkık bir başlık giymiştir.

1218-1219 tarihinde Musul'da hazırlanan *Kitab el Aghani*'nin takdim sayfası minyatüründe, Lulu'nun, ön kısmı kalkık, kürklü börkü ve sağdan sola kapanan elbise biçimi şamdanlardaki başlık ve elbiseler ile benzerdir.

1334 tarihli Hariri'nin *Makamat*'ının takdim sayfasındaki prens ve etrafındaki saray mensuplarını gösteren minyatürde⁴⁰ birçok başlık biçimini bir arada görmek mümkündür. Özellikle, prensin arkasındaki kanatlı iki melek figürünün başındaki üç dilimli taç şeklindeki başlıkları şamdanlardaki başlık tiplerine benzemektedir.

³⁷ K. Mahmud, *Divan-ı Lügat-it Türk*, (Çev. B. Atalay), Ankara, 1939.

³⁸ N. Atasoy, *ay. mak.*, res. 6, 8, 9, 27-28.

³⁹ N. Atasoy, *ay. mak.*, res. 3.

⁴⁰ N. Atasoy, *ay. mak.*, res. 6-7.

Taht ve Eğlence Sahneli Anadolu Şamdanları

Sahnelerdeki elbise biçimleri incelendiğinde bir kısmında, yuvarlak yakalı önu açık elbiseler (TİEM 108, 109, 114, Ankara 5539, Es-Said 8), bir kısmında sağdan sola doğru kapanan elbiseler (TİEM 114, Bursa 637, Michigan) belirlenmektedir. Kollar dirsek hizasında, kol uçları aşağı doğru bollaşır şekilde ve tirazlıdır. Etek boyu diz kapağı altında ve beller kuşaklıdır. Kimi kadın figürlerinin başında bir örtü ve omzunda pelerin vardır (T.İ.E.M. 109).

Önden açık, sağdan sola kapanan kaftan biçimleriyle 11. yüzyıl Leşker-i Bazar freskolarında karşılaşmak mümkündür. Bir başka elbise tipi olan yuvarlak kapalı yakalı, önden açık elbiselere ise özellikle çinilerde rastlanmaktadır. Kubadabad saray çinileri bu açıdan çok zengindir.⁴¹

Saray yaşamına ilişkin konuların işlendiği Stora koleksiyonundaki 12. yüzyıl sonuna ait Rey stuko panolarında⁴² figürlerin önden açık, beli kuşaklı, boyu diz kapağı altında olan ve kolları tirazlı elbiseler giydikleri görülmektedir.

T.İ.E.M. 109, 114 ve Michigan şamdanları başta olmak üzere sahnelerde karşılaşılan elbise biçimleri ile Reşidiye yazmasında da karşılaşılmaktadır. Ayrıca kadın figürlerinin baş örtüsü ve omuzlardaki pelerinleri *Cami at Tevarih*'teki taht sahnelerinde de bulmak mümkündür.⁴³

Victoria ve Albert Müzesi'nde bulunan 13. yüzyıl başında Irak'ta yapılmış olan sırsız seramik kap üstündeki kabartmada⁴⁴ bağdaş kurarak oturan ve elinde kadeh tutan bir hükümdar tasvir edilmiştir. Başlık ve elbise biçimleri şamdanlardaki sahnelerle benzerlik göstermektedir.

Anadolu Selçukluları kıyafetleri hakkında Konya Taş Eserleri Müzesi'nde bulunan bir taş kabartma bilgi vermektedir.⁴⁵ Burada bağdaş kurarak oturan figürün başında önu yukarı doğru hafifi yükselen bir başlık vardır. Elbise yuvarlak yakalı ve önden açıktır. Belde kemer vardır.

Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kütüphanesi'nde 841'de kayıtlı *Varka ile Gülşah* yazmasının sayfa 40a'da Şam hükümdarını çadırda gösteren minyatürde⁴⁶ hükümdar bağdaş kurarak oturmakta ve sağ elinde kadeh tutmaktadır. Elbisesi sağdan sola doğru kapanan ve başında üç dilimli Selçuklu tacı olan hükümdarın karşısında,

⁴¹ N. Atasoy, *ay. mak.*, s. 140-141; Ö. Süslü, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, Ankara, 1989, s. 64-103; R. Arık, *Kubadabad Selçuklu Saray Ve Çinileri*, İstanbul 2000.

⁴² N. Atasoy, *ay. mak.*, s. 123, res. 17.

⁴³ E. Atıl, *ay. mak.*, s. 11.

⁴⁴ N. Atasoy, *ay. mak.*, res. 4-5.

⁴⁵ N. Atasoy, *ay. mak.*, res. 49.

⁴⁶ Ö.Süslü, *ay. es.*, s. 37.

Lütfiye Göktaş Kaya

dizleri üzerine oturan ve sol elini dizine dayayan bir hizmetli figürü yer almaktadır ki dizleri üzerine oturmak bir saygı ifadesidir ve incelenen şamdanlardaki kompozisyonların bir kısmı ile benzerlik göstermektedir. Şamdanlar üstündeki taht ve eğlence sahnelerinde olduğu gibi, bir erkeğin bir kadınla birlikte oturduğu sahnelere yazmanın minyatürleri arasında da rastlanmaktadır.

IV.SONUÇ

İncelenen şamdanlarda tasvir edilen taht sahnelerinde benzer bir kalıbın kullanıldığı izlenmektedir. Bu hükümdar kalıbı İran'dan Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'ya kadar uzanan bölgede ortak bir simge şeklindedir. Bu simgede temel olarak, bağdaş kurarak oturan bir hükümdar figürü, hükümdar figüründen sonra ise, taht ya da alçak bir seki ve minder, taç, kadeh ve mendil gelmektedir. İncelenen şamdanlar üstünde tasvir edilen taht sahnelerinin de genel özelliği bu şekildedir.

Şamdanlar üstündeki taht ve eğlence sahnelerinde bağdaş kurarak oturan, elinde kadeh tutan hükümdar figürünün karşısında ya da yanında, kimi sahnelerde dizleri üzerine oturan hizmetli ya da müzisyen figürleri vardır. Bu geleneğin kökeni Orta Asya'ya dayanmakta ve Esin (1969-70)'in belirttikleri ile uygunluk göstermektedir. Kimi sahnelerde hizmetli ya da müzisyen figürlerinin de bağdaş kurarak oturması ise, Roux (1982)'un hükümdarlık göstergesinin bağdaş kurmak olmadığı, diğerlerinin de bağdaş kurabildiği görüşünü destekler niteliktedir. Ancak, J.P.Roux tarafından hükümdarlık göstergesi sayılan elde tutulan kadeh kimi sahnelerde hem hizmetli, hem de müzisyen figürlerinin elinde vardır. Üstelik sahnelerde hükümdar figürlerinin dışında, hizmetli ya da müzisyen figürlerinin başları etrafında da haleler görülmektedir. Hükümdarın başının haleli olması, bağdaş kurarak oturması, elinde kadeh tutması doğaldır. Ancak diğer figürlerde de kimi zaman aynı özelliklerle karşılaşılması sahnelerdeki vurguyu arttırmak için olmalıdır. Çünkü bunlar herhangi bir eğlence sahnesi değil, hükümdarı ve çevresini dolayısıyla saray hayatını yansıtan sahnelerdir.

KISALTMALAR

Ankara. Ankara Etnografya Müzesi.

ay. es. Aynı eser.

ay. mak. Aynı makale.

bkz. Bakınız.

Taht ve Eğlence Sahneli Anadolu Şamdanları

Bologna. Bologna Şehir Müzesi.

Bursa. Bursa Türk ve İslam Eserleri Müzesi.

çev. Çeviren.

Es-Said. Es-Said Koleksiyonu.

fig. Figür.

Keir. Londra Keir Koleksiyonu.

Konya. Konya Mevlana Müzesi.

Michigan. Michigan Üniversitesi Müzesi.

no. Numara.

pl. Plate.

Res. Resim.

Sadberk Hanım. İstanbul Sadberk Hanım Müzesi.

s. Sayfa.

Şek. Şekil.

T.İ.E.M. İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi.

V.A.M. Londra Victoria ve Albert Müzesi.

KAYNAKÇA

ALLAN, James, *Islamic Metalwork The Nuhad Es-Said Collection*, London, 1982.

ANADOLU MEDENİYETLERİ, *Anadolu Medeniyetleri III. Selçuklu / Osmanlı. Avrupa Konseyi 18. Avrupa Sanat Sergisi*, İstanbul, Aya İrini 22 Mayıs-30 Ekim 1983.

ARIK, Rüçhan, *Kubadabad Selçuklu Saray Ve Çinileri*, İstanbul, 2000.

ATASOY, Nurhan, "Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme", *Sanat Tarihi Yıllığı*, IV, 1970-1971, s. 111-151.

Lütfiye Göktaş Kaya

ATIL, Esin, "Two II. Hanid Candlesticks at the University of Michigan", *Kunst des Orients*, VIII/1-2, 1972, s. 1-33.

ATIL, Esin, *Ceramics from the World of Islam. Freer Gallery of Art*, Washington D.C. 1973.

ATIL, E.; W.T. CHASE; P.JETT, *Islamic Metalwork in the Freer Gallery of Art*, Washington D.C., 1985.

BAER, Eva, "The Ruler in Cosmic Setting", *Essay in Islamic Art and Architecture in Honor of K. Otto-Dorn*, 1981, s. 13-19.

BAER, Eva, *Metalwork in Medieval Islamic Art*, New York, 1983.

BODUR, Fulya, *Türk Maden Sanatı*, İstanbul 1987.

ERGİNSOY, Ülker, *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*, İstanbul, 1978.

ESİN, Emel, "Bağdaş Çökmek: Türk Töresinde İki Oturma Şeklinin Kadim İkonografisi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, III, 1969-1970, s. 131-242.

ETTINGHAUSEN, Richard, "Turkish Elements on Silver Objects of the Seljuk Period of Iran", *First International Congress of Turkish Art*, 1962, s.128-134.

FEHERVARI, Géza, *Islamic Metalwork of the Eight to the Fifteenth Century in Keir Collection*, London, 1976.

GRABAR, Oleg, "An Introduction to the Art of Sasanian Silver", *Sasanian Silver*, 1967, s. 19-84.

KAŞGARLI MAHMUD, *Divan-ı Lügat-it Türk*, (Çev. B. Atalay), Ankara, 1939.

MELİKİAN-CHİRVANİ, *Victoria and Albert Museum Catalogue: Islamic Metalwork from the Iranian World 8-18th Centuries*, London, 1982.

MIGEON, G., *Exposition des Arts Musulmans au Musée des Arts Décoratifs 1903 Katalogu*, Paris, 1903.

OTTO-DORN, Katherina, *Kunst des Islam*, Baden-Baden, 1964.

OTTO-DORN, Katharina, "Die Menschliche Figurendarstellung auf den Fliesen von Kobodabad", *Forchungen zur Kunst Asiens. In Memoriam Kurt Erdmann*, İstanbul, 1970, s. 111-139.

ÖNEY, Gönül, "12.-13. Yüzyıl Anadolu Cam İşçiliğinde Kadeh", *İstanbul International Glass Symposium 1988*, İstanbul 1990, s. 64-69.

Taht ve Eğlence Sahneli Anadolu Şamdanları

RICE, D.S., "The Seasons and the Labors of the Months in Islamic Art", *Ars Orientalis*, I, 1954, s. 1-39.

ROUX, Jean-Paul, *Etudes d' Iconographie Islamique Quelques Objets Numineux des Turcs et des Mongols*, Association Pour le Developpement des Etudes Turques, Paris, Leuven, 1982.

SARIKARTAL, Çetin, "Orta Çağ İslam Dünyasında Hükümdar İmgesi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1996.

SOUCEK, P.P., *Islamic Art from the University of Mihigan Collections*, Ann Arbor, 1978.

SÜSLÜ, Özden, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, Ankara, 1989.

WELCH, A., *Collection of Islamic Art. Prince Sadruddin Aga Han*, Geneva, New York, 1972.

YUSUF HAS HACİP, *Kutadgu Bilig*, R. Rahmeti Arat (çev.), II. Ankara, 1991.

Lütfiye Göktaş Kaya

Özet

Bu çalışmada Anadolu maden sanatı örneklerinden olan ve 13.-14.yüzyıllara tarihlenen 25 şamdan üstündeki taht ve eğlence sahnesi araştırılmıştır. Şamdanlar kendi içinde kompozisyon ve üslup açısından karşılaştırılırken, kompozisyonlarda karşılaşılan bazı nesnelere ve kıyafetler dönemin mezartaşı, çini, seramik, alçı ve minyatür örnekleriyle değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Türk el sanatları, maden sanatı, şamdan, taht sahnesi, eğlence sahnesi*

Abstract

In this study, the throne and the entertainment scene were researched which are on the 25 candlesticks which are the samples of the Anatolian metalwork in the 13th-14th centuries. While the candlesticks were compared according to their style and composition, some objects and the clothes in the composition were evaluated with the tombstones, tiles, ceramics, plasters and the miniature samples of the periods.

Key-Words: *Turkish handicrafts, metalwork, candlestick, throne scene, entertainment scene*

Taht ve Eğlence Sahneli Anadolu Şamdanları

Res. 1. T.İ.E.M. 109 nolu şamdan.

Şek. 2. T.İ.E.M. 114 nolu şamdan. Mumluk bölümündeki 2. sahne çizimi.

Res. 3. Es-Said 8 nolu şamdan.

Res. 4. VAM.M.711-1910 nolu şamdan. Boyun bölümündeki 1. sahne.

Taht ve Eğlence Sahneli Anadolu Şamdanları

Res. 5. T.İ.E.M. 109 nolu şamdan. Omuz bölümündeki 2. sahne.

Res. 6. Konya 388 nolu şamdan. Gövde bölümündeki taht sahnesi.

Lütfiye Gökteş Kaya

Res. 7. Konya 389 nolu şamdan. Gövde bölümündeki taht sahnesi.

Res. 8. T.İ.E.M. 108 nolu şamdan.

Taht ve Eğlence Sahneli Anadolu Şamdanları

Res. 9. T.İ.E.M. 108 nolu şamdan. Gövde bölümündeki 1. sahne.

Res. 10. T.İ.E.M. 108 nolu şamdan. Gövde bölümündeki 3. sahne.

Res. 11. Bursa 636 nolu şamdan. Gövde bölümündeki 2. sahne.

Res. 12. Bursa 636 nolu şamdan. Gövde bölümündeki 4. sahne.

Taht ve Eğlence Sahneli Anadolu Şamdanları

Res. 13. Bursa 637 nolu şamdan. Gövde bölümündeki 1. sahne.

Res. 14. Bursa 637 nolu şamdan. Gövde bölümündeki 3. sahne.